

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОЇ СКЛАДОВОЇ ФАХІВЦІВ ІЗ ТРУДОВОЇ ПІДГОТОВКИ (50-РОКИ ХХ ст. – ПОЧАТОК ХХІ ст.)

У статті в історико-педагогічному контексті розглянуто питання теорії та практики формування освітньої складової людського капіталу фахівців із трудової підготовки; простежено еволюцію основних концептуальних підходів до проблеми розвитку освітньої складової людського капіталу фахівців із трудової підготовки в Україні; виокремлено етапи та провідні тенденції цього процесу у різні історичні проміжки; охарактеризовано освітні нормативно-правові документи, що визначали освітню політику як в Радянській так і незалежній Україні; окреслено зміст формування освітньої складової людського капіталу фахівців із трудової підготовки в 50-ті роки ХХ століття – на початку ХХІ століття; відмічено, що в Україні у зв'язку з більш пізнім (порівняно з країнами Європейського Союзу) розвитком системи освіти, виробничих і ринкових відносин ідеї людського капіталу почали набувати актуальності лише з кінця 90-х років, до цього вони розвивалися лише у контексті понять "робоча сила", "трудові ресурси", "трудовий потенціал", "людські ресурси", з'ясовано, що активної практичної реалізації щодо створення у вищих навчальних закладах високоякісного людського капіталу дана теорія стала набувати після підписання Болонської декларації у 2005 році.

Ключові слова: освітня складова фахівців із трудової підготовки, людський капітал, система освіти Радянської і незалежної України, освітні нормативно-правові документи.

Постановка проблеми. На сьогодні в умовах модернізації освіти України, створення національної системи освіти на ґрунті ідей людського капіталу в рамках інтеграції в світовий освітній простір набуває особливої актуальності і стратегічної важливості. "На перший план виходить виробництво і передача знань самій людині – тобто розвиток його інтелекту, нарощення людського капіталу на особистісному рівні" [2, с. 83]. Це пов'язано не лише з реалізацією документів, в яких наголошено на інтеграції в світовий освітній простір, а й з початком "нової хвилі" реформування освіти України в умовах жорсткої економії та змін орієнтирів у зв'язку із останніми політичними подіями в Україні. З іншого боку, як відмічає Н. Вовк: "реформування концептуальних, структурних і організаційних засад сучасної парадигми освіти України вимагає підготовки нового покоління педагогічних кадрів, здатного до роботи в інших соціально-економічних, політичних і культурних умовах" [1, с. 68-69].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Чимало праць українських учених присвячено науково-практичним основам формування людського капіталу на особистісному рівні. Серед них: В. Базилевич, Д. Богиня, Н. Верхоглядова, Н. Голікова, О. Грішнова, Б. Данилишин, С. Дятлов, І. Каленюк, В. Куценко, В. Лагутін, Е. Лібанова, Г. Лич, А. Мерзляк, Л. Михайлова, С. Мочерний, Л. Пашко, В. Петюх, Л. Шаульська, Л. Штик та ін. Фактори формування і використання людського капіталу в Україні досліджували Л. Батченко, Н. Мякотіла та ін. Слід зауважити, що у роботах вітчизняних вчених переважно здійснюється акцент на людському розвитку шляхом виявлення і збільшення можливостей, стимулюванні впровадження результатів наукової думки в практику та створення інноваційних продуктів, формуванні високого рівня професійної компетентності у майбутніх фахівців.

Мета дослідження – висвітлити в історичній ретроспективі теоретичні та практичні аспекти формування освітньої компоненти людського капіталу фахівців з трудової підготовки (50-ті роки ХХ століття – початок ХХІ століття).

Результати дослідження. В Україні у зв'язку з більш пізнім (порівняно з країнами ЄС) розвитком системи освіти, виробничих і ринкових відносин ідей людського капіталу почали набувати актуальності лише з 90-х років ХХ ст. До цього вони розвивалися лише у контексті понять "робоча сила", "трудові ресурси", "трудовий потенціал", "людські ресурси".

50-ті роки – це час активного продукування вітчизняною педагогікою ідей, спрямованих на створення системи професійної освіти фахівців із трудової підготовки. Саме в цей період в Україні було закладено підвалини формування освітньої складової людського капіталу фахівців із трудової підготовки. У 1950-1958 роках система народної освіти скеровувала всі свої зусилля на нарощення кількісної складової трудових ресурсів країни.

В Директивах з п'ятого п'ятирічного плану розвитку СРСР на 1951-1955 рр. було наголошено на виключній важливості здійснення політехнічного навчання в школах [4]. Гостра потреба в фахівцях із трудової підготовки обумовила подальше нарощення кількості педагогів цього напрямку та зростання вимог держави до їх якісної підготовки. Від системи народної освіти вимагалось збільшити число цих педагогів, а тому в 1957 році на фізико-математичних та природничих факультетах в Українських ВНЗ починається підготовка фахівців із технічних дисциплін. По суті, в УРСР саме в цей період було закладено підвалини формування освітньої складової людського капіталу фахівців із трудової підготовки. Розуміння того, що забезпечення подальшого економічного розвитку країни пов'язане із

збільшенням трудових ресурсів, обумовлювало жорстку регламентацію та посилену увагу до професійної підготовки. Як наслідок, у 1958 році в СРСР (в УРСР у 1959 р.) було прийнято Закон "Про зміцнення зв'язку школи із життям і про подальший розвиток системи народної освіти в країні", що став вирішальним у сфері освітніх реформ.

З 1959 року в Україні відкривалися індустріально-педагогічні та інженерно-педагогічні факультети для підготовки вчителів технічних дисциплін і трудового навчання.

У 1959-1984 роках окреслені процеси знайшли своє продовження у нормативно-правовому полі, що впливало на збільшення кількісних показників та якості професійної підготовки фахівців.

1985 року на пленумі ЦК КПРС М. Горбачовим було представлено програму широких реформ під гаслом "прискорення соціально-економічного розвитку країни" на основі ефективного використання досягнень науково-технічного прогресу, активізації людського фактора і зміни порядку планування. Соціально-економічні та суспільно-політичні трансформаційні процеси в період "перебудови" зумовили переорієнтацію освітнього простору у напрямку розвитку трудового потенціалу фахівців, в тому числі і з трудової підготовки.

У цей період вітчизняні науковці отримали можливість ознайомитися із теорією людського капіталу і, як наслідок, в 90-х роках теорія людського капіталу набула свого розвитку на теренах УРСР. Розпад Радянського Союзу в 1991 році призвів до утворення національних систем освіти в усіх колишніх союзних республіках.

1991 року відбувся розпад Радянського Союзу, Україна стала незалежною державою. Розуміння важливості системи освіти для економічного розвитку молоді держави, призвело до прийняття в 1991 році Закону України "Про освіту". Одним з стратегічних завдань в цьому законодавчому акті визнано створення такої системи освіти, яка б на основі вітчизняного досвіду та актуальних світових здобутків забезпечила б втілення державної політики щодо розвитку кожної особистості, задоволення її освітніх і духовно-культурних потреб, підвищила конкурентоспроможність на ринку праці.

Починаючи з 1991 року відбувається розбудова незалежної України, яка мала свої особливі механізми становлення системи освіти, зокрема зміна орієнтирів та стратегій її розвитку відбувалися і в контексті теорії людського капіталу. Це відображено в Законах України "Про загальну середню освіту" (1999 р.), "Про ратифікацію визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні" (1999 р.), "Про вищу освіту" (2002 р.), в Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.), в "Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір" (2004 р.). Отже, не випадково в період з 1991 року по 2004 рік у змісті професійного навчання фахівців з трудової підготовки формування освітньої складової людського капіталу набуває своєї важливості.

Після підписання Болонської декларації (2005 р.) і до сьогодні Україна здійснює перехід від екстенсивного використання людських ресурсів з низьким рівнем базової професійної підготовки до інтенсивного використання кваліфікованої робочої сили, адаптованої до умов соціально орієнтованої економіки інноваційного типу. А тому, в нашій державі, як і в країнах ЄС, активізуються ідеї освіти в руслі впровадження "освіти впродовж життя", "свободи освітнього вибору" і "технологій прийняття рішень з метою оптимального адаптування в умовах постійних змін". В цьому контексті виміром якості продукції освітньої галузі стає людський капітал як сукупність певних якостей людини: здоров'я, природних здібностей, рівня освіти, професіоналізму і мобільності. "Після визнання та поширення теорії людського капіталу освіта перестала сприйматися як галузь невиробничого споживання" [3, с. 34].

В Україні в 50-ті роки ХХ ст. – на початку ХХІ ст. постійно змінювалася освітня складова людського капіталу фахівців із трудової підготовки. Так, на початку 50-х років їхній запас знань, умінь та навичок обмежувався відомостями із таких дисциплін: "Практикум у навчальних майстернях", "Креслення", "Методика навчального кіно", "Основи машинознавства", "Теплотехніка", "Електротехніка", "Радіотехніка" [6, с. 192-193]. У 1959 році, коли особливу увагу було звернуто на політехнічне навчання у закладах освіти, почала проводитися відповідна робота із підготовки фахівців, спроможних забезпечити цей процес на належному рівні. Відкривалися інженерно-педагогічні та індустріально-педагогічні факультети, а навчальний план з професійної освіти фахівців із трудової підготовки охоплював велику кількість спеціальних дисциплін, зокрема: "Нарисна геометрія та креслення", "Теоретична механіка", "Технічна механіка", "Електротехніка і радіотехніка з методикою викладання", "Машинознавство", "Практикум по вивченню автомобіля, трактора і сільськогосподарських машин", "Технологія матеріалів", "Основи організації і економіки виробництва", "Методика виробничого навчання і праці", "Металоріжучі верстати", "Технологія машинобудування", "Проектування та виготовлення металоріжучих інструментів", "Автоматизація технологічних процесів", "Практикум в навчальних майстернях", "Технологія виробництва електрорадіоапаратури і електромонтаж", "Основи телефоно-телеграфного зв'язку", "Електричні машини і електропривід", "Основи електроніки і вакуумної техніки", "Електрорадіоавтоматика", "Радіоелектричні вимірювання", "Електрифікація сільського господарства", "Електричні станції, підстанції і сітка" та ін. Отже, студенти цих факультетів отримували належну фахову підготовку, необхідну для викладання у школі технічних дисциплін, трудового та виробничого навчання.

Починаючи з 1985 року освітня складова людського капіталу фахівців із трудової підготовки дещо змінюється. Увага акцентується на підготовці педагогічних кадрів із таким рівнем трудового потенціалу, які б максимально відповідали тогочасним вимогам розвитку науки і техніки, інтенсифікації виробництва, впровадженню елементів "капіталістичної" економіки. Нові умови вимагали змін у навчальних планах професійної освіти фахівців із трудової підготовки у бік профорієнтації та глибокого

знання науково-технічних та економічних онов виробництва, свідомого та творчого ставлення до праці, зокрема через такі спеціальні дисципліни: "Теорія і методика трудового навчання", "Профорієнтація і методика профорієнтаційної роботи", "Вища математика", "Загальна фізика", "Нарисна геометрія і креслення", "Машинознавство", "Основи виробництва", "Практикум з електромонтажних робіт", "Практикум у навчальних майстернях", "Технічна творчість", "Основи наукових досліджень", "Електрифікація та автоматизація виробництва", "Сучасне промислове та сільськогосподарське виробництво", "Художня обробка матеріалів", "Психофізіологія професій", "Історія техніки" та ін. [5, с. 254-255].

З 1991 року відбуваються кардинальні зміни у контексті розбудови незалежної України зі своєю національною системою освіти, а відтак розпочато активні процеси реформування системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Цей процес віддзеркалився й на формуванні освітньої складової людського капіталу фахівців із трудової підготовки з позицій впливу на формування економічного і виробничого потенціалів національних економік, рівня життя населення, міжнародний статус держави, швидкий темп науково-технічного прогресу, конкурентоспроможність робітників. Тому в навчальних планах вводиться ряд нових навчальних дисциплін, а саме: "Обчислювальна техніка та ТНЗ", "Основи фотосправи", "Нарисна геометрія та креслення", "Методика викладання креслення", "Технічна механіка", "Технологія конструкційних матеріалів", "Основи стандартизації та управління якістю продукції", "Гідравліка", "Теплотехніка", "Електротехніка", "Радіоелектроніка", "Технологія механічної обробки матеріалів, верстати та інструменти", "Контрольно-інформаційні машини", "Практикум у навчальних майстернях", "Практикум з електромонтажних робіт", "Економічні основи підприємницької діяльності", "Технічна творчість учнів", "Художня обробка матеріалів", "Основи наукових досліджень", "Безпека життєдіяльності", "Методика викладання безпеки життєдіяльності", "Теорія трудової підготовки школярів", "Методика трудового навчання", "Теорія і методика профорієнтації", "Матеріалознавство швейного виробництва", "Технологія швейного виробництва", "Обладнання швейного виробництва", "Основи конструювання, моделювання та художнього оформлення одягу", "Технологія приготування їжі", "Обладнання технологічних процесів приготування їжі" та ін.

З 2005 року зміни у формуванні освітньої складової фахівців із трудової підготовки пов'язані в першу чергу з інтеграцією в світовий освітній простір національної системи освіти. Відбувається розширення напрямів підготовки груп спеціалістів широко профілю за пріоритетами науково-технічного прогресу, міжгалузевими, інтегральними та подвійними спеціальностями та спеціалізаціями. Тому в навчальних планах звертається увага на такі навчальні дисципліни, які б підвищували конкурентоздатність і мобільність робочої сили, оволодіння комп'ютерною технікою та системами, інноваційними технологіями, активне оволодіння науковими основами сучасного виробництва та ринкової економіки. Залежно від спеціалізації, це, наприклад такі дисципліни: "Технології. Вступ до спеціальності", "Теорія і методика трудового навчання (Теорія і методика технологічної освіти)", "Методика навчання креслення", "Профорієнтація та методика профорієнтаційної роботи", "Методика гурткової роботи", "Методика економічного виховання учнів", "Основи декоративно-ужиткового мистецтва", "Основи швейного виробництва", "Обладнання швейного виробництва", "Конструювання та моделювання одягу", "Конструювання швейних виробів", "Технічне моделювання та художнє оформлення одягу", "Технічна творчість" та ін.

Таким чином, в 50-ті роки ХХ ст. – на початку ХХІ ст. освітня складова людського капіталу фахівців із трудової підготовки постійно оновлювалася. Проте, не всі зміни призводили до бажаного результату. Й на сьогодні залишилося чимало проблем, від вирішення яких залежить мобільність та конкурентоздатність фахівців із трудової підготовки, підготовлених в Україні. Ефективно розв'язати проблеми створення національної системи розвитку та нарощення людського потенціалу в нашій країні неможливо без комплексного вивчення, аналізу й узагальнення попереднього досвіду, виокремлення в ньому раціональних ідей та впровадження їх в навчальний процес сучасних закладів освіти. Тому питання формування освітньої складової людського капіталу фахівців у різні історичні періоди потребують детального вивчення.

Після визнання та поширення теорії людського капіталу з кінця 90-х років ХХ століття освітній процес і в Україні перестав сприйматися як галузь невиробничого споживання. Сьогодні освіта розглядається як інвестиції в один з видів людського капіталу, що не лише приносить прями економічні і соціальні прибутки його власникові, а й стимулює економічне зростання загалом. Як активний чинник розвитку людського капіталу система освіти вирішує надважливі завдання: нагромадження людського капіталу, що збільшує доходи та розширює економічні можливості як окремої людини, так і країни в цілому; сприяння поширенню культури, духовності, демократії тощо, а значить розширює можливості вибору в усіх сферах людського життя; пом'якшення нерівності на ринку праці і в економічній діяльності загалом; розширення можливостей зайнятості і зростання її продуктивності; перенавчання і трудова реабілітація працівників, які залишилися без роботи у зв'язку зі структурною перебудовою економіки і науково-технічним прогресом; якісна підготовка фахівців для усіх галузей економіки; акумуляція потенційно незайнятої молоді в системі стаціонарної освіти тощо.

Сьогодні в педагогіці все частіше науковці звертаються до теорії людського капіталу і активно її впроваджують в освітній простір. Так у своїх дослідженнях Л. Абалкін, А. Загорій, Г. Карапка, Н. Кузнецова, Д. Мельничук, М. Ніколайчук, О. Осійчук, В. Сафонова, Л. Шаульська, О. Шевчук розкривають важливість ролі освіти в нарощенні людського капіталу та формуванні трудового потенціалу. Проблеми системи професійної освіти в контексті якості розвитку людського капіталу висвітлено у роботах А. Кінаха, М. Хромова, Н. Ничкало та ін.

Висновки. Для кожної держави характерні свої етапи та особливі механізми становлення системи освіти. Але у своїй еволюції вони спираються на власну історію, ідеологію, національні традиції, культуру, економічний та соціальний розвиток, політичні та законотворчі інститути, умови, перспективи тощо. Саме тому пошук ефективних шляхів нарощення людського капіталу неможливий без комплексного вивчення, аналізу й узагальнення попереднього досвіду. Важливого значення набуває звернення до історії формування освітньої складової людського капіталу фахівців із трудової підготовки у 50-ті роки ХХ ст. – на початку ХХІ ст. в освітньому просторі нашої країни з метою критичного осмислення досвіду минулого і пошуку тих позитивних надбань, які можуть бути використані для розвитку і вдосконалення освітньої освіти України. Ця проблема є майже не дослідженою і носить відкритий динамічний характер, а тому вимагає уваги та подальших наукових розвідок. Відтак перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо вивчення позитивного світового досвіду формування освітньої складової людського капіталу та його екстраполяція в національний освітній простір.

Використані джерела

1. Вовк Н.В. Зміст спецкурсу "Основи споживчих знань" у системі підготовки майбутніх учителів технологій до формування культури споживання в учнів // Н.В. Вовк / Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова : Збірник наукових праць. Серія № 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – Випуск 52. – С. 68-69.
2. Кузьменко Ю.В. Вплив процесу модернізації освіти України на розвиток людського капіталу / Ю.В. Кузьменко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. – Чернігів : ЧНПУ, 2013. – Т. 1. – Вип. 108. – С. 83-85.
3. Кузьменко Ю. В., Слюсаренко Н. В. Роль освіти у формуванні людського капіталу / Ю. В. Кузьменко, Н. В. Слюсаренко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Зб. наукових праць. – Луганськ : Видавництво Державного закладу "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка". – № 22 (257). – 2012. – С. 29–36.
4. Народное образование СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917-1973 гг. // А.А. Абакумов, Н.П. Кузин, Ф.И. Пузырев, Л.Ф. Литвинов. – М. : Педагогика, 1974. – 560 с.
5. Терентьева Н.О. Політехнічна освіта у вищих педагогічних навчальних закладах України: теорія і практика : монографія / Н.О.Терентьева ; за ред. М.Б.Євтуха. – Черкаси : Видавництво Чабаненко Ю.А., 2012. – 264 с.
6. Шиманович І. О. Політехнічна підготовка майбутніх учителів трудового навчання в Україні (друга половина ХХ ст.) : монографія / за ред. Ю.В. Кузьменко / Ірина Олександрівна Шиманович. – Херсон : "Херсонська академія неперервної освіти", 2012. – 231 с.

Kuzmenko I.

THEORY AND PRACTICE OF FORMING OF EDUCATIONAL COMPONENT OF SPECIALISTS OF LABOR TRAINING (THE 50-TH YEARS OF THE CENTURY - THE BEGINNING OF THE XXI-ST CENTURY)

The article in historical and pedagogical context examined questions of theory and practice of forming of educational component of people's capital of specialists of labor training; it is retraced evolution of the main conception approaches to the problem of development of educational component of people's capital of specialists of labor training in Ukraine; it is marked stages and the main tendencies of this process in different historical periods; it is characterized educational normative and legal documents that determined educational politics as well as in Soviet and independent Ukraine; it is outlined the content of forming of educational component of people's capital of specialists of labor training in the XX-th years of the century at the beginning of the XXI-st century; it is accented that in Ukraine with its later (in comparison with countries of European Union) development of system of education, manufacturing and marketing relations, ideal of people's capital became actual only at the end of the 90-ht years; before this period they developed only in the context of notions "labor power", "labor resources", "labor potential", "people's resources". It is coordinated hat active practical realization concerning creation at higher educational establishments high-quality people's capital, mentioned theory became significant after signing of Bologna declaration in 2005.

The leading conceptual idea of a research is a statesmen about grafting of people's capital on personal level in the system of continuing education; it is component of professional teaching of qualified personnel; it is caused by concrete social and economic factors of development of a society in different historical periods of time; it is realized in the process of professional training of future specialists of labor training according to the demands of a society and labor market.

It is underlined that today in the conditions of modernization of national system of education of Ukraine we see forming of educational component of people's capital of specialists of labor training as one of the factors of adaptation of a man to the conditions of social oriented economy innovation type.

Key words: *educational component of specialists of labor training, people's capital, system of education of Soviet and independent Ukraine, education normative and legal documents.*

Стаття надійшла до редакції 15.09.2015 р.